

Милан Денчић
 Универзитет у Београду –
 Филозофски факултет
 Одељење за историју
 milan.dencic@f.bg.ac.rs

УДК 271.2-36:929 Сава, свети
 821.163.41-94.09 Доментијан
 821.163.41.09"04/14"

ПРИВРЕДА У ЖИТИЈУ СВЕТОГ САВЕ ЈЕРОМОНАХА ДОМЕНТИЈАНА

***Апстракт:** Рад приступа Житију Светог Саве које је написао јеромонах Доментијан као историјском извору за изучавање привредне историје. Најпре, дат је осврт на Доментијанов однос према целокупној материјалној сфери човековог постојања, којој у свим својим видовима привреда припада. Затим, анализирани су конкретни подаци из житија који указују на то како су различите личности располагале својим материјалним добрима. Најзад, пажња је усмерена је на то о којим привредним делатностима и услугама Доментијан пише и шта се на из тог писања може сазнати о начину на који су те делатности и услуге обављане.*

***Кључне речи:** Доментијан, Свети Сава, привреда, занати, занимања, трговина, саобраћај*

Житија која је хиландарски јеромонах Доментијан средином XIII века написао Светом Сави и Светом Симеону стекла су популарност у српским ученим круговима у Светој Гори Атонској и у Српској земљи већ током друге половине истог века. Већ више од век и по Доментијан и његова дела привлаче научну пажњу истраживача прошлости различитих усмерења, те су и основне чињенице и претпоставке о Доментијановом животу, заједно са основним особинама његовог књижевног дела, добро познате.¹

Изучавање привредне историје почива у првом реду на документарној грађи, али када су у питању старије епохе, које често не обилују том врстом грађе, темама из привредне историје оправдано је приступити и путем истраживања наративних историјских извора. Захваљујући делатности светих којим је јеромонах Доментијан написао житија, али и начину на који је то урадио, могуће је сагледати његова житија и као историјске изворе за привредну историју. Овом приликом ће се у том смислу приступити *Житију Светог Саве* које је Доментијан написао средином

¹ Богдановић 1980, 156–159; Јухас-Георгиевска 2003.

XIII века у Келији Светог Саве Освећеног у Кареји.² Основне теме којим је овом приликом посвећена пажња су Доментијанов вредносни однос према материјалним богатствима, начини размене и потрошње материјалних добара, као и заступљеност и начини одвијања и пружања конкретних привредних делатности и услуга које се срећу у његовом *Житију Светог Саве*.

Особине житијног жанра омогућују увид у однос јеромонаха Доментијана према материјалној сфери човековог живота којој привреда припада. Земаљско царство је, у складу са хришћанским учењем, код Доментијана супротстављено небеском.³ Ово супротстављање извире из оног средњовековног схватања које је названо двојна артикулација света, која у великој мери почива управо на хијерархијским супротностима. Схватање је било присутно најпре у раносредњовековној књижевности на грчком језику, да би у каснијем периоду било усвојено и у словенској књижевности.⁴ Млади Растко је увидео како је *овај живот пролазан, метежан и пустошан и да брзо ишчезава*, а да насупротив њему стоји *бесконачан живот и бескрајна добра*, ради чега и *продаде све земаљско царство*.⁵ Својим опредељењем за монашки живот монах Сава је презрео *овај привидан живот и славу и све земаљске сласти*, оставио *ово земаљско царство* и изменио га небеским.⁶ Земаљско царство је *трошно и пролазно, и слава његова брзо пролази*, те се оно се мора оставити, па и презрети, ради *славе небеске и радости вечне и награде небеске*.⁷ Међутим, управо је богоугодно трошење материјалних богатстава, заједно са другим подвизима, доприносило остваривању циља хришћанског живота.

У описима побожног располагања материјалним богатствима у житијима срећу се подаци важни за привредну историју, која се бави и начинима размене и потрошње материјалних добара. Велики жупан Стефан Немања (1166–1196, монах Симеон 1196–1199) и његови потомци су, као владари и чланови владарске породице, располагали великим материјалним богатствима, а део начина на који су их трошили може се сагледати и из угла средњовековних српских житија. У том смислу су, нарочито с

² Доментијан, *Житије Светог Саве*, изд. Љ. Јухас-Георгиевска – Т. Јовановић, Београд 2001, 431, 433 (даље: *Житије Светог Саве*); Богдановић 1980, 158.

³ *Житије Светог Саве*, 81, 113.

⁴ Теорију о двојној артикулацији света на примеру средњовековне књижевности на грчком језику развио је Аверинцев 1982, 122–126, а на њу као релевантну и за разумевање наслеђа средњовековне српске књижевности указао је Богдановић 1980, 36, 37.

⁵ *Житије Светог Саве*, 9–11.

⁶ *Исто*, 23, 31, 45.

⁷ *Исто*, 47, 57, 67.

обзиром на размере, нарочито важни описи њихове делатности на плану подизања нових и обнављању старих црквених здања. Само у Доментијановом *Житију Светог Саве* чита се о подизању и обнови десетина храмова и других грађевина које чине манастирске комплексе, попут утврђења и келија, од стране великог жупана Стефана Немање, Светог Саве, великог жупана и краља Стефана Немањића (1196–1227) и краља Стефана Владислава (1234–1243) у Српској земљи, Светој Гори, Цариграду и другим деловима Царства Ромеја и у Светој Земљи.⁸

Велики материјални издаци чланова владарске породице сведоче о привредној снази Српске земље тог времена. Родитељи младог монаха Саве *много злато послаше њему, једно на потребу вољеноме чеду своме а друго за раздавање светим црквама и убогим*.⁹ Изричито се каже да је,

⁸ *Исто*, 19, 27, 69, 73–75, 87, 91, 95, 103, 121, 127, 163, 169, 193, 211, 215, 249, 287–289, 297–299, 359, 369, 385, 387, 429. У *Житију Светог Саве* јеромонаха Доментијана говори се о подизању Богородичиног манастира у Студеници од стране великог жупана Стефана Немање (*исто*, 69), грађевинским радовима у манастиру Светог Пантелејмона захваљујући средствима младог монаха Саве (*исто*, 19), изградњи цркве Рођења Пресвете Богородице, Светог Јована Златоустог и Преображењске цркве у Ватопеду (*исто*, 41, 43). Ова три параклиса са истом посветом и даље постоје у Ватопеду, с тим што су и након Савиног времена на њима извршени знатни грађевински радови. Миљковић 2008, 56, 57, са планом манастирског комплекса и положајем сва три параклиса. Чита се и о обнови крова главног ватопедског благовештењског храма (*Житије Светог Саве*, 41–43), изградњи келије од стране монаха Симеона за своје потребе у истом манастиру (*исто*, 73) и Савиној обнови од основа ватопедске цркве Светог Симеона Богопримца у Просфори са градом и пиргом. *Исто*, 73–75. Пирг постоји и данас, а постоји и претпоставка да је његов доњи део изграђен управо приликом обнове коју је Сава финансирао. Миљковић 2008, 65. Пирг је видела већина савремених посетилаца Свете Горе, будући да се налази у данашњем Уранополису и да се види са пристаништа од ког трајекти и бродови плове до пристаништа светогорских манастира. Детаљно се пише о Савином и Симеоновом подизању хиландарског манастирског комплекса (*Житије Светог Саве*, 87–95), а ту су сведочанства и о Савином подизању Келије Светог Саве Освећеног у Кареји (*исто*, 103) и грађевинским радовима које је Сава финансирао у цариградском Евергетидском манастиру (*исто*, 121) и светогорском манастиру Ксиропотаму (*исто*, 127). У случају Евергетидског манастира реч је највероватније о грађевинским радовима на самом манастирском католикону. Миљковић 2008, 121. Спасов манастир у Жичи заједно су подигли велики жупан Стефан Немањић и Сава (*исто*, 169, 211, 215, 249). Већ као архиепископ, Сава је подигао келије у Иверском манастиру у Светој Земљи, које је по свој прилици и сам Доментијан посетио (*исто*, 287–289), манастир Светог Јована Богослова који је приложио манастиру Светог Саве Освећеног (*исто*, 297–299, 359), а такође је финансирао и грађевинске радове у Богородичином манастиру у Каломонији на Синају (*Исто*, 367–369). Доментијан је оставио сведочанство и о томе да је Вазнесењски манастир у Милешеву подигао краљ Стефан Владислав. *Исто*, 429.

⁹ *Исто*, 31.

пре него што се упутио у Свету Гору, монах Симеон узео *свако изобиље од свога царства*.¹⁰ Пре поласка архиепископа Саве на прво путовање у Свету Земљу (1229/30), његов синовац краљ Стефан Радослав (1227–1234) *свега довољно подаде њему, злато много и друге потребе, колико потребоваше*.¹¹ Напослетку се чита и како *Преосвећени злато и сребро, колико доби у земљи свога отачаства, све пренесе у земљу туђу, истоке и западе прође, расејавајући своје богатство по заповести*.¹² Замашна ктиторска делатност монаха Симеона и Саве у иностранству не би била могућа да привредне околности у Српској земљи нису биле повољне. Приходи владара Српске земље били су далеко најзначајнија материјална основа те ктиторске делатности и поред дарова које су монах Симеон, и нарочито Сава, добијали од других владара и црквених великодостојника. По Симеоновом доласку у манастир Ватопед, Сава и он су манастирском братству приложили *два кабла сува злата и сребра, безбројна руха, коње и мазге безбројне и стада коња*.¹³ Из овог писања произилази да се ради о даровима који су приложени непосредно у манастиру, па није тешко претпоставити да су коњи и мазге који су приложени учествовали у транспорту самог монаха Симеона и његовог богатства од Српске земље до Свете Горе.

Знатан део материјалних средстава којим су располагале личности о којим је писано у житију одлазио је на даривање, које је у средњем веку било важно средство како дипломатске праксе, тако и манифестације и потврде верских убеђења. Најчешћи предмет даривања је *злато*,¹⁴ односно новац израђен од овог племенитог метала, ређе и сребрни новац. Треба имати на уму да се јеромонах Доментијан као писац житија могао по многим питањима слободније изражавати, па је тако израз *злато* могао користити и за сребрни новац. За делатности којим се могло остваривати ктиторско право, а које се нису састојале једино у подизању нових црквених здања или грађевинској обнови старих,¹⁵ често се наводи како су обављане тако што су конкретни ктитори, за потребе остваривања својих намера, обезбеђивали одређене количине златног новца.¹⁶ Златни новац којим су располагали први Немањићи морао је бити страног

¹⁰ Исто, 69.

¹¹ Исто, 279.

¹² Исто, 387.

¹³ Исто, 71–73.

¹⁴ Исто, 19, 23, 31, 71, 79, 81, 85, 97, 121, 127, 199, 201, 203, 211, 279, 285, 287, 289, 293, 295, 297, 303, 305, 307, 309, 363, 369, 397, 409.

¹⁵ Троицки 1935, 81–133; Копривица 2022, 21–52.

¹⁶ В. нап. 8.

порекла. На једном месту се чита како је архиепископ Сава братији Лавре Иверске у Светој Гори дао *благослов од царског злата*,¹⁷ при чему је тумачено се израз *царско злато* односи на конкретно злато, односно златни новац, који је архиепископу Сави даровао цар Јован III Дука Ватац (1222–1254) на повратку из Свете Земље (1229/30).¹⁸ С друге стране, домаћи сребрни новац ковао се од времена краља Стефана Немањића,¹⁹ тако да постоји могућност да је део дарова или надокнада за различите делатности био плаћен у домаћем сребрном новцу.

Једном приликом се каже како је монах Сава ватопедском братству приложио *царском паларијом сувог злата без броја*.²⁰ За монаха Саву и Симеона каже се да и поменутој Богородичиној цркви у Кареји *дадоше царску паларију суха злата*.²¹ Реч *паларија* је изведена од грчке речи за посуду, а због епитета *царски* који стоји уз њу, претпостављено је да се под њом могла подразумевати нека, данас непозната, запреминска мера.²² *Царска паларија* је споменута и када је јеромонах Доментијан писао како ју је Сава напунио ледом и послао угарском краљу Андрији.²³ Манастиру Пресвете Богородице Благодетељнице у Цариграду дали су *два кабла злата и сребра*.²⁴ Каблови, односно кабао у једнини, превод је за византијски модиј, запреминску меру која је дуго времена и на великом простору неуједначено коришћена за мерење различите робе. При мерењу житарица разликовало се више каблова другачије запремине, који су стајали у међусобном односу. Царски или морски модиј захватао је 40 тежинских литара жита, а означавао је и површину земље која се том количином семена могла засејати. Кабао је примењиван и за мерење руде у рударској производњи и трговини, где је захватао 19 ока и 135 дирхема.²⁵ Шта је заправо значио Доментијанов кабао тешко је рећи, као и то да ли је имао икакве везе са царском паларијом. Врста робе условљавала је величину кабла или модија, а распрострањеност употребе довела је и до локалних разлика у величини. Познати каблови коришћени за мерење житарица

¹⁷ Исто, 307.

¹⁸ Миљковић 2008, 75; Оболенски 2004, 183.

¹⁹ О времену израде првог познатог домаћег сребрног новца и аргументима који иду у прилог томе да је у питању време краља Стефана Немањића, а не његовог сина краља Стефана Радослава као што се раније мислило, в. Недвидек 2017, 13–44.

²⁰ *Житије Светог Саве*, 23.

²¹ Исто, 79.

²² Миљковић 2008, 76.

²³ *Житије Светог Саве*, 257.

²⁴ Исто, 119.

²⁵ О византијском модију и српском каблу в. Ђирковић 1997, 148–152, 162, 163; Благојевић 2001, 28–35.

или руде чине се превеликим у овом случају, јер је њихова запремина захватала више десетина килограма робе. Ови примери сведоче да се у житијима могу срести и примери коришћења појединих мера, што је такође предмет изучавања привредне историје.

Осим ових бројних, једнократних дарова, прилагани су и такви дарови који су црквеним институцијама добра обезбеђивали и у будућности. О даровима те врсте највише сведоче оснивачке и даровне повеље, али се подаци о томе могу наћи у житијима. Као манастир чијем братству су припадали, монаси Сава и Симеон су богато и на различите начине даривали светогорски Ватопед. Монах Симеон приложио је *злато у манастир ту, у дом Свете Богородице, педесет издржавања, такође и вина педесет купа на сваки дан*.²⁶ Издржавањем се на савремени српски језик превео старословенски *комат*, који је у овом случају означавао исто што и грчки израз *аделфат*, којим се означавало уговорено издржавање лица у манастиру, односно братски удео, за шта је на старосрпском коришћена и реч *мертик*.²⁷ У овом случају ради се о издржавању које је монах Симеон обезбедио за друге, *да се манастир не потужи због тога, што многи небројени беху долазили*, што је свакако било уско повезано са боравком замонашеног владара у манастиру.²⁸ "Доментијан је за монаха Саву записао да *винограде многе насади манастиру Ватопеду, као да и метохије пусте приложи, испросивши их од цара, и привевши људе од своје земље, настани их у њима*.²⁹ Овај одељак значајан је јер, осим о увећавању ватопедског властелинства, сведочи и о преласку одређеног броја зависног становништва из Српске земље на територију Царства Ромеја, у ком су се једино могли налазити земљишни поседи које је монах Сава испросио од цара за свој манастир.

Цар Алексије III (1195–1203) је двома хрисовуљама из 1198. и 1199. године изашао у сусрет Симеоновим и Савиним наумима и установио Хиландар као нови самостални царски манастир.³⁰ Доментијан је записао како цар Хиландару приложи *свој мертик, Зиг царски манастир, са свима својим пасиштима и с метохијама и написа му хрисовуљу са сваким царским утврђењем*.³¹ Цар Алексије III тим поступцима није учинио ништа неуобичајено, будући да се од времена цара Василија I (867–886) може пратити установавање, шириње и утврђивање имунитета црквених

²⁶ Житије Светог Саве, 75.

²⁷ Живојиновић 1968, 241, 243; Копривица 2022, 216, 217.

²⁸ Житије Светог Саве, 75; Копривица 2022, 217, 218.

²⁹ Исто.

³⁰ Живојиновић 1998, 59, 66, 67.

³¹ Житије Светог Саве, 95.

заједница, међу којима и светогорских манастира.³² Један вид њихове аутономије огледао се у самосталном вођењу манастирске економије.³³ За осниваче Симеона и Саву, Доментијан је записао како Хиландару *приложише од своје земље метохије толико довољно да је и два стотинама монаха довољно свега до воље*.³⁴ Питањем односа броја монаха у једном манастиру и економске снаге манастирског властелинства подробно се бавила М. Копривица, при чему је, с обзиром на степен очуваности извора о том питању, пример Хиландара изузетно важан.³⁵ Узму ли се у обзир сви подаци на које је том приликом указано, а који потичу из *Хиландарског типика*, повеља које су Хиландару издали монах Симеон и Стефан Немањић, као и из Савиног *Житија Светог Симеона*,³⁶ може се рећи да је Доментијан претерао са оценом да је првобитно хиландарско властелинство било довољно снажно да издржава две стотине монаха, без обзира што су му, као хиландарском јеромонаху, могле бити познате исправе цара Алексија III и монаха Симеона новоуспостављеном манастиру.³⁷ О континуираним приходима је реч и онда када се за Саву и Симеона каже како цариградском Евергетидском манастиру *мертиг приложише од свога отачаства сваке године*.³⁸

Неки од наведених примера указују на стварни прелазак одређених земљишних поседа из једних руку у друге, што је исправама било и озваничавано. Питању постојања тржишта земље у средњем веку највише се посветила западна историографија испитујући западне примере, али неки том приликом изнети ставови могу послужити као почетна основа за разматрање тог питања и на европском југоистоку. Да су „постојале области и раздобља средњег века у којима су земљишне трансакције биле уткане у мрежу друштвених односа, а односи снага и хијерархија су углавном били одраз стварног стања у друштву“, као и то да су „земљишне трансакције увек биле мешавина привредног и друштвеног“,³⁹ не би требало имати сумње. Међутим, особености појединачних примера треба тражити кроз узимање у обзир различитости друштвених односа које су постојале на широком европском простору, али и кроз разматрање тога

³² Острогорски 1969, 414–417.

³³ О манастирским властелинствима и њиховој економији на простору српских земаља в. Копривица 2022.

³⁴ *Житије Светог Саве*, 97.

³⁵ Копривица 2022, 239–244.

³⁶ *Исто*, 241, 242.

³⁷ Мошин, Ћирковић, Синдик 2011, 67–69.

³⁸ *Житије Светог Саве*, 119; Живојиновић 1968, 243.

³⁹ Ле Гоф 2019, 201, 204.

где су и када различити привредни и друштвени фактори имали колики значај. Друштвени односи са којима треба рачунати при разматрању образовања властелинстава манастира који се срећу у *Житију Светог Саве* јесу положај Православне Цркве и њених манастира у Царству Ромеја и Српској земљи, владарски положај ромејских царева и српских великих жупана и краљева у својим државама, али и читав склоп друштвених односа проистеклих из ктиторског права, а у којим манастири и владари учествују.

Житије садржи много описа непосредног даривања светих места, црквених великодостојника, монаха у манастирима, монаха по пустињама и разних потребитих. Предмет даривања могли су бити свети сасуди и други богослужбени предмети.⁴⁰ За свете сасуде који су приложени цркви Пресвете Богородице у Кареји каже се да су сребрни и златни, сребрне и златне су и ту приложене кадионице, а покрови поклоњених светих сасуда били су украшени бисером и драгим камењем.⁴¹ Предмет даривања су и одећа и богослужбене одежде,⁴² чији се поједини делови као што су епитрахил, набедреник и наруквице наводе и засебно.⁴³ Предмет даривања су и храна⁴⁴ и стока⁴⁵. У житију се највише чита о даровима које су Свети Симеон и Свети Сава давали другима, али често и о оним даровима које су они добијали од других, а који су углавном сличне садржине.⁴⁶

Осим вредносног става према материјалном богатству и широког увида у начине располагања њим од стране појединих личности, на основу *Житија Светог Саве* јеромонаха Доментијана могуће је нешто рећи о присуству појединих привредних делатности и услуга на одређеном простору. За младог Растка се каже да је учио свете књиге,⁴⁷ а то подразумева да је при српском великожупанском двору тог времена постојао или је био унајмљен образован човек који се бавио васпитањем владареве деце.

⁴⁰ *Житије Светог Саве*, 43, 75, 79.

⁴¹ *Исто*, 79. У вези са овим даровима изнето је мишљење како „неопходни литургијски предмети од племенитих метала имали су запажено место међу поклонима које је монах Симеон понео са собом из Србије ради дељења атонским црквама“. Миљковић 2008, 67, нап. 128. Без искључивања могућности да су ти предмети заиста донешени са простора српских земаља, мора се додати да су могли бити произведени и купљени и негде на простору Царства Ромеја.

⁴² *Житије Светог Саве*, 37, 71, 79, 81, 97, 199, 207, 363.

⁴³ *Исто*, 79, 143. Прегледно о светим сасудима, богослужбеним предметима и одеждама в. Мирковић 1982³, 115–135.

⁴⁴ *Житије Светог Саве*, 33, 37.

⁴⁵ *Исто*, 71–73, 97, 207.

⁴⁶ *Исто*, 83, 85, 95, 199, 203.

⁴⁷ *Исто*, 7.

Из једног дела обраћања архиепископа Саве епископима Српске Цркве произилази да је при њиховим њиховим катедрама такође постојала нека врста образовања.⁴⁸

Даривање злата и сребра подразумевало је у крајњој линији вађење и обраду руде и производњу новца. Златни и сребрни свештени и богослужбени предмети подразумевали су још и фину завршну обраду ових племенитих метала, којом су се бавили златари. Богато украшене богослужбене одежде такође су морали израђивати нарочито вешти кројачи. За једно одело каже се да је скупочено, украшено мотивима лава и да је израђено од *оловера*, што је једна врста луксузне тканине, за коју се не зна од чега је израђивана и која је вероватно била пурпурне боје.⁴⁹

Две епизоде из житија указују на одвијање трговачке делатности. Једном приликом је предмет продаје брод, који је један морски разбојник по Савином савету продао и престао да се бави разбојништвом.⁵⁰ Друга епизода указује на то да се на тржницама ромејских градова у Савино време трговало робљем.⁵¹

Чести помени преписки међу личностима које се срећу у житију,⁵² нарочито у случајевима преписки владара, указују на постојање занимања писара. О преписивачкој делатности сведочи и боравак новопосвећеног архиепископа Саве у Солуну где *преписа многе законске књиге и о исправљењу вере*,⁵³ јер се разуме да је за то била потребна читава група преписивача, који су притом морали владати и грчким језиком. Резултат боравка првог српског архиепископа у Солуну 1219/20. године је *Крмчија* или *Номоканон*, зборник са новом кодификацијом ромејског права за потребе Српске Цркве и државе.⁵⁴ Нешто касније, описујући како је архиепископ Сава хиротонисао епископе Српске Цркве, Доментијан је записао како је српски архиепископ предао *свакоме од њих законске књиге* пре него што их је упутио у њихове епископије.⁵⁵ Новоуспостављена аутокефална Српска Црква бројала је, поред архиепископске епархије са седиштем у Жичи, још десет епископија.⁵⁶ Чак и ако се рачуна да је сваки епископ са собом понео један препис *Крмчије*, реч је о преписивању двоцифреног броја

⁴⁸ Исто, 331.

⁴⁹ Исто, 207; Миљковић 2008, 145, 146.

⁵⁰ *Житије Светог Саве*, 207.

⁵¹ Исто, 311.

⁵² Исто, 15, 29, 43, 65, 93, 143, 145, 157, 189, 193, 213, 217, 247, 309.

⁵³ Исто, 211–213.

⁵⁴ Оболенски 2004, 174; Богдановић 1981, 322, 323.

⁵⁵ *Житије Светог Саве*, 223.

⁵⁶ Јанковић 1979, 82.

кодекса, те се с правом може претпоставити да се добар део преписивачке делатности, осим у Солуну, одиграо и на простору Српске земље, највероватније при архиепископском трону у Жичи. На крају крајева, и само сведочанство Доментијана о свом књижевном раду сведочи о писању књига у облику кодекса у Карејској келији.⁵⁷ Сведочанство о образовању младог Растка, ког *светим књигама научише*,⁵⁸ указује не само на преписивачку и књиговезачку делатност, него још и више на постојање једне или више личности чије би се занимње могло назвати учитељским.

Описи Савиних путовања сведоче о поморском и друмском саобраћају, али и о опасности коју су за путнике и ствари које су носили са собом представљали разбојници.⁵⁹ Помињу се и нарочити људи који су управљали бродовима, заправо морнари.⁶⁰ Једни од поменутих морнара били су у служби никејског цара Јована III Ватаца, а брод на ком су архиепископа Саву превезли на Свету Гору, након његове посете њиховом владару, био је *брод са царском сликом*.⁶¹ Нарочито је занимљив помен бродоградње који се највероватније односи на простор Свете Горе,⁶² а ништа мање и то да су на истоку постојали нарочити водичи који су имућнијим путницима пружали своје услуге.⁶³ Доментијанови описи Савиних путовања сведоче о поморском саобраћају који се одвијао између приморских српских земаља (*Диоклитијско море*) и Бриндизија, Бриндизија и Акра, Акра и Цезареје Палестинске, Цезареје Палестинске и Јерусалима, Акра и Анатолије, Анатолије и Свете Горе, али и између лука појединих светогорских манастира.⁶⁴ Бродовима су управљали морнари, а путници су плаћали да би пловили са њима.⁶⁵

Изградње нових и обнове старих црквених здања подразумевале су читав низ занатлија као што су зидари, каменари и тесари, али и уметни-

⁵⁷ *Житије Светог Саве*, 105, 433.

⁵⁸ *Исто*, 7.

⁵⁹ *Исто*, 385.

⁶⁰ *Исто*, 305, 399.

⁶¹ *Исто*, 305.

⁶² *Исто*, 119. На значај поморског саобраћаја за светогорске манастире указује и чињеница да је цар Алексије III другом хрисовуљом Хиландару из 1199. године манастиру дао право да држи брод запремине до 1000 мођија који би служио за снабдевање намирницама из околних ромејских територија, заједно са ослобађањем од поморских такси. Живојиновић 1998, 67.

⁶³ *Житије Светог Саве*, 363, 365, 367, 369, 371.

⁶⁴ *Исто*, 303, 305–307, 345, 349–351, 353, 385; Мишић 1998, 103.

⁶⁵ *Житије Светог Саве*, 397.

ке какви су фрескописци и иконописци.⁶⁶ У житију се говори о фрескописању цркве Светих Четрдесет Мученика у Ксиропотаму,⁶⁷ а посредно и о фрескописању главне хиландарске⁶⁸ и жичке цркве⁶⁹. На рад занатлија указује и сведочанство јеромонаха Доментијана да младом Растку *палате за становање њему сатворене бише* и то пре него што је добио део очеве државе на управу.⁷⁰ Првобитне Расткове палате о којим је реч налазиле су се, по свој прилици, у унутрашњости Српске земље и при великожупанском двору његовог оца.

Подаци из житија могу успутно указати и на конкретне начинине обављања појединих привредних делатности и услуга, што је такође предмет истраживања привредне историје. Нов кров главног Благовештењског храма у Ватопеду монах Сава дао је да се изради од олова,⁷¹ а приликом описа мироточења фреске Светог Симеона у хиландарској цркви Доментијан је оставио сведочанство о томе да је зид на ком се фреска налазила био изграђен од камена и креча⁷². Од камена је био и првобитни кивот у ком су лежале мошти Светог Симеона,⁷³ док је, с друге стране, кивот у који су у Вазнесењском манастиру у Милешеви положене мошти Светог Саве, био направљен од дрвета.⁷⁴

У Доментијановом *Житију Светог Саве* о сточарству сведоче бројни примери даривања поједине стоке, стада, па чак и пашњака.⁷⁵ Осим тога, има доста примера и коришћења стоке за потребе превоза људи и робе. Монах Сава је пренос хране коју је, према Доментијановом писању, разносио светогорским пустињацима обављао помоћу мазги,⁷⁶ а остарели монах Симеон је Свету Гору обилазио на носилци између два коња.⁷⁷

⁶⁶ О мотиву прикупљања мајстора у циљу изградње задужбина, у првом реду обрађивача камена, а на примерима из дела Теодосија и Григорија Цамблака в. Фостиков 2019, 94–101.

⁶⁷ *Житије Светог Саве*, 127.

⁶⁸ *Исто*, 135.

⁶⁹ *Исто*, 211, 215. У главном жичком храму спомиње се и икона Христова (*исто*, 183). О очуваном жичком зидном сликарству из времена архиепископа Саве и овој Христовој икони в. Миљковић 2008, 137–140. У *Житију Светог Саве* сачувано је сведочанство о постојању још и иконе Светог Саве Освећеног у његовом јерусалимском манастиру где су почивале и мошти овог светог (*Житије Светог Саве*, 297) и Христовој икони у саборној цркви у Назарету (*исто*, 301).

⁷⁰ *Исто*, 7.

⁷¹ *Исто*, 41–43.

⁷² *Исто*, 135.

⁷³ *Исто*, 135.

⁷⁴ *Исто*, 429–431.

⁷⁵ *Исто*, 95, 97, 199, 207.

⁷⁶ *Исто*, 33.

⁷⁷ *Исто*, 89.

Архиепископ Сава је у Светој Гори и Српској земљи јахао на коњу, а исто тако и човек краља Стефана Немањића, који је једном приликом послан архиепископу Сави са вестима.⁷⁸ Никејски цар Јован III Ватац је, на тражење архиепископа Саве, обезбедио коње помоћу којих су српски архиепископ, његова пратња и све њихове ствари транспортовани од Анатолије до Никеје.⁷⁹ Архиепископу Сави и његовој пратњи коње је послао и бугарски цар Јован II Асен (1218–1241), за потребе пута од црноморског Несебара до бугарске престонице Трнова.⁸⁰ У житију се помиње и део основне опреме којом су и тада опремани јахаћи коњи – седла и узде.⁸¹ На једном месту чита се и о преради, тачније кисељењу млека за потребе људске исхране.⁸²

Лов је у средњем веку био једна од омиљених активности владара и властеле, а изузетак у том смислу нису биле ни српске земље.⁸³ Чувено је место из *Житија Светог Саве* јеромонаха Доментијана које говори о томе како је Растко непосредно пре одласка у Свету Гору био у лову, који се одвијао у једној *гори*, односно на планини.⁸⁴ Пишући о томе, Доментијан је употребио метафору по којој је Растко био *издавна уловљен Христом, и устрељен стрелом љубави*,⁸⁵ што посредно указује на један од начина лова – луком и стрелом. У житију се налази и сведочанство о одласку цара Јована II Асена у лов, а изгледа да је овај владар изван Трнова поседовао и нарочите дворове у којима је боравио приликом лова.⁸⁶

Живот Светог Саве био је свестран и динамичан и одвијао се на великом простору, а то је нашло одраза и у *Житију Светог Саве* које је написао јеромонах Доментијан. Оно је опширно и испуњено разним

⁷⁸ Исто, 271, 307.

⁷⁹ Исто, 303–305. Реч је о Савином другом доласку у Никеју, а приликом повратка са првог путовања у Свету Земљу (1229/30). Између првог и другог Савиног боравка дошло је до промене на престолу у Никеји, где је поменути цар Јован III заменио цара Теодора I Ласкариса (1204–1222), за време чије владавине је Сава 1219. године хиротонисан за првог српског архиепископа. Оболенски 2004, 169, 170, 183.

⁸⁰ *Житије Светог Саве*, 401. Сава је тада био на повратку са свог другог путовања у Свету Земљу, а долазак у Бугарску смешта се у крај 1235. или почетак 1236. године. Оболенски 2004, 186.

⁸¹ *Житије Светог Саве*, 207.

⁸² Исто, 381. Кисељење млека доведено је у везу са чудима Светог Саве која су доживљавали они који су му се молитвено обраћали, а тај мотив још више је разрадио Теодосије: Теодосије, *Житије Светога Саве*, прир. Д. Богдановић, Београд 1988, 186.

⁸³ О лову на простору средњовековних српских земаља в. Мишић 1995, 51–66.

⁸⁴ *Житије Светог Саве*, 13; Мишић 1998, 102.

⁸⁵ *Житије Светог Саве*, 13.

⁸⁶ Исто, 403.

садржајима који су пружили основ да се примети нешто ново о средњо-вековним занатима и занимањима, трговини и саобраћају и другим сегментима привредног живота на простору не само Српске земље, већ и других крајева које је Свети Сава походио. Истовремено се отвара и низ нових питања на која тек треба одговорити даљом унутрашњом критиком Доментијановог текста и његовим суочавањем са подацима из других како документарних, тако и наративних историјских извора.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- С. С. Аверинцев, *Поетика рановизантијске књижевности*, Београд 1982.
- М. Благојевић, *Соће – основни порез средњовековне Србије. Једна перпера или кабао жита*, Глас САНУ 390, Одељење друштвених наука 11 (2001) 1–44.
- Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980.
- Ж. Ле Гоф, *Средњи век и новац. Оглед из историјске антропологије*, Нови Сад 2019.
- Доментијан, *Житије Светог Саве*, изд. Љ. Јухас-Георгиевска, Т. Јовановић, Београд 2001.
- М. Живојиновић, *Аделфати у Византији и средњовековној Србији*, ЗРВИ 11 (1968) 241–270.
- М. Живојиновић, *Историја Хиландара I. Од оснивања манастира 1198. до 1355. године*, Београд 1998.
- Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књига I, 1186 – 1321., прир. В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, Београд 2011.
- Историја српског народа I*, ур. С. Ђирковић, Београд 1981.
- М. Јанковић, *Епископије Српске Цркве 1220. године*, у: Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Београд (1979) 7–83.
- Љ. Јухас-Георгиевска, *Живот Светог Саве од Доментијана. Историја текста*, Београд 2003.
- М. Копривица, *Властелинства и економија манастира средњовековне Србије*, Београд – Ниш 2022.
- Б. Миљковић, *Житија Светог Саве као извори за историју средњовековне уметности*, Београд 2008.
- Л. Мирковић, *Православна литургија или наука о богослужењу Православне Источне Цркве I*, Београд 1982.
- С. Мишић, *Историјска географија Србије у житијима Св. Симеона и Св. Саве*, у: Свети Сава у српској историји и традицији, Београд (1998) 93–105.
- С. Мишић, *Лов у средњовековној Србији*, ИГ 1–2 (1995) 51–66.
- Д. Недвидек, *Српско средњовековно новчарство из периода краљевине*, Нови Сад 2017.
- Д. Оболенски, *Шест византијских портрета*, Београд 2004.
- Г. Острогорски, *О византијском феудализму*, Београд 1969.
- Теодосије, *Житија*, прир. Д. Богдановић, Стара српска књижевност у 24 књиге 5/1, Београд 1988.

С. Троицки, *Ктиторско право у Византији и у Немањинској Србији*, Глас СКА 168 (1935) 81–152.

С. Ђирковић, *Мере и мерење у средњовековној Србији*, у: *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, 135–168. (= *Мере у средњовековној српској држави*, у: *Мере на тлу Србије кроз векове*, Београд 1974, 41–64)

А. Фостиков, *Занатство средњовековне Србије*, Београд 2019.

М. Штепић, *Виноградарство у средњовековној Србији*, Београд 2021.

Milan Denčić

**ECONOMY IN THE LIFE OF SAINT SAVA
BY HIEROMONK DOMENTIAN**

The Life of Saint Sava, written by Hieromonk Domentian, can be approached as a historical source for economic history on three levels. The first level represents the value attitude that Domentian expressed in his work toward the overall material sphere of human existence. Through Christian teachings and the characteristics of the hagiography genre, it can be asserted that Domentian holds a negative attitude towards material goods (*earthly kingdom*). However, the pious disposition of material goods can contribute to the fulfillment of the goal of Christian life, i.e., entering Paradise.

The second level precisely illustrates the presentation of the disposal of material goods by the individuals who appear in the *Life of St. Sava*. Material resources were expended on the construction of new and the restoration of old church buildings, gifting church institutions, or providing monetary and material support to both religious and secular individuals, encompassing money, estates, livestock, garments, food, and various objects.

The third level represents the depiction and methodologies of various economic activities and services that are directly or indirectly encountered in the *Life of St. Sava*. Drawing from Domentian's writings, it becomes possible to acquire new insights or expand existing knowledge about the processing of precious metals, cloth manufacturing, trade practices, land and sea transportation, construction, hunting, as well as gaining insights into the roles of teachers, scribes, copyists, and the production of frescoes and icons.